

כ"ו / ו' טבת ה'שפ"ג
מאבק ואחדות
בבית ישראל

... ויאמר הנה חלמתי חלום עוד והנה השמש והירח ואחד עשר פוכבים
 משתחווים לי. ויספר אל אביו ואל אחיו ויגער בו אביו ויאמר לו מה
 החלום הזה אשר חלמת הבוא נבוא אני ואמך ואחייך להשתחות לך
 ארצה.

200
 ויבא אברהם
 כחכם

בפרשתנו אנו פוגשים את החלומות של יוסף, את יחסם הקשה של
 האחים אליו ואת מכירתו. העימות והמאבק הקשה הם התשתית שעל
 גבה נבנה בית יעקב.

למעשה, אם נביט אחורה ונתבונן במבט כללי על ספר בראשית, נראה כי
 תהליכים של עימותים ובירור מלווים את השתלשלות הדורות כבר
 מראשיתו של עולם.

בירור ומאבק

אחרי עשרת הדורות הראשונים של העולם, הקדוש ברוך הוא השחית
 כמעט את כל המציאות. גרעין קטן נשאר, אבל הפער בינו ובין כל
 המציאות היה עצום, כמותית ואיכותית. איכותית, המציאות הייתה
 רחוקה כל כך מהגרעין החיובי שבקרבה, עד שהקדוש ברוך הוא החליט
 למחוק אותה מעל פני האדמה. לא היה לה מקום בעולם. כמותית, רק נח
 ומשפחתו נשארו בתור תקוות המציאות, אך רובה הגדול של המציאות
 נשחת.

בהמשך, בדורו של אברהם, אנו שוב פוגשים הפרדה. אברהם הצטווה
 "לך לך", התרחק והתנתק מהעולם שבו אתה נמצא. אמנם הפירוד כבר
 היה חזק פחות, הוא הלך למקום אחר מבלי שהמציאות שאותה עזב
 תימחק, אך גם זה היה תהליך של בירור, והגרעין החיובי נשאר קטן
 ומצומצם. היחס בין הגרעין ובין שאר המציאות התחדד בברית המילה:
 היא אמנם קישרה את אברהם לקדוש ברוך הוא, אבל גם הפרידה אותו
 משאר העולם, שבהם חותם זה אינו טבוע.

אפשר היה לצפות שכעת ההמשך יהיה שלם, שכל זרעו של אברהם יהיה
 שייך לקדוש ברוך הוא, "זרע אברהם אוהבי". ובכל זאת אנחנו רואים את
 הפירוד והשניות גם בביתו של אברהם. כאן הבירור נעשה עדין יותר;
 שרה הבינה את הצורך בהרחקתו של ישמעאל, אבל לאברהם קשה היה
 לשלח אותו. מכל מקום ההיאבקות נמשכה, עדיין נותרה התמודדות בין
 כוחות, ושוב נדרשה המציאות להפרדה ולבירור - הרחקתו של ישמעאל.

בדור הבא הבירור נעשה עדין עוד יותר. שני הילדים כבר היו בנים של
 רבקה, ולא היה זה מאבק בין בן השפחה לבן הגבירה. יצחק אפילו אהב
 את עשו ורצה לברכו (גם אם רק במזבנים מסוימים). ועדיין היה בזה
 מאבק ותהליך של בירור.

מי בראש

מתוך כל התהליך הזה אנחנו מגיעים לבית יעקב. אנו יודעים שמיטתו
 של יעקב הייתה שלמה, וכל שנים עשר הבנים נשארו בעם ישראל; אבל
 בפרשה אנו רואים כוחות שונים, ואף התנגשויות רבות בין האחים. עולה
 אפילו המחשבה שכפי שהיה עד היום, גם בדור זה נדרשים בירור
 והרחקה של אחד האחים.

D

יוסף חולם שני חלומות בפרשתנו, שמשמשים שיקוף של כל המאבקים ושנוניות, בחלום האחד אחיו נכנעים לו ומשתחוים לפניו, ובחלום השני הוא משמש והירח, אביו ואמו, באים להשתחוות לו. עוד בחלום הראשון על יוסף, הוא המנהיג והשולט ואחיו נכנעים לו. הכניעה הזו היא ביטוי למאבק הכוחות שיש בין האחים, עימות פנימי חזק בין העולמות, מי יזלו וישלוט. כמו כל יסוד שבא להופיע במציאות, גם כוחו של יוסף יגיע לחיוב עם יסודות זרים, ואף לחבוע עליהם שלטון. השאלה היא שמעועות, כפי שתעלה בהמשך הדורות בין מלכות דוד למלכות יעקב, היא "מי בראש", יוסף חובע להביא לידי ביטוי את צדקת דרכו, ויחיא אותה לפועל על ידי כך שהוא ינהיג, שאחיו יכנעו לפניו. מן היתרון השני, גם האחים מנסים לשלוט על יוסף ולהרחיק אותו, באופן מיוחד ביותר - על ידי מכירתו לעבד. רואים אנו כיצד ההתנגשות נמשכת מתוך ביתו של יעקב, בדמות החלומות מול מכירת יוסף.

החלום והירח משתחוים לי

החלום השני של יוסף מביע תביעה חזקה עוד יותר. בחלום הזה אביו יעקב משמש והירח, משתחוים לו. אם החלום הראשון ביטא את תביעתו של יוסף לשלטון על אחיו, החלום השני מבטא תביעה לשלוט על יוסף על השורש שלו. זו תביעה מסלמלת יותר, כפי שאכן תמה יעקב: "מאן אמא אני ואמר... להשתחוות לך ארצה?" אפשר אמנם להסביר, כך שפירש רש"י, שהתמיהה היא מצד העובדה שרחל כבר מתה, כך שיתקיים אינו יכול להתגשם. אבל לו יצויר שרחל הייתה בחיים - האם יתקשה שתשתחוה הייתה מקובלת? בקריאה פשוטה נראה כי זו תביעה עמוקה הרבה יותר, על עצם הרעיון שגם אביו ואמו של יוסף יתנו להשתחוות לו, כלומר שיוסף יוביל גם את המקור שהוליד אותו. מאן שאיפה להשתלט, "אנא אמלך", כמעט אפשר לומר שזו

תכונן הקדוש ברוך הוא לירבעם בבגדו, ואמר לו: חזר בך, ואני נאחה וכן ישי נסביל בנז וזאמר לו: מי בראש? אמר לו: בן ישי בראש. א הכי, לא בעניא" (ספדרין קב א).

התייצבות של מלכות אדם מול מלכות שמים. כשאדם מנסה להביא לידי ביטוי את עצמיותו ויחודו כנגד השורש שממנו בא, נראה הדבר כהתמקמות במקום מלכו של עולם, כמרידה במלכות שמים. זו זקיפות קומה שמנסה להתנתק מהשורש ולהיות עצמאית.

ואביו שמר את הדבר

על אף תמיהתו של יעקב, מספרת התורה: "ואביו שמר את הדבר". למה ציפה יעקב? נראה כי יעקב ציפה להתגשמות של החלומות. אפשר להבין את הפסוק במובנים שונים, וייתכן שיעקב לא היה בטוח אם החלום אכן יתגשם, אך מכל מקום נראה שהייתה ליעקב ציפייה שהחלומות יתקיימו. מדוע הוא מצפה לזה? איך אפשר לקוות להתגשמות החלומות האלה, לעימות אפילו עם השורש והמקור? אלא שבאמת החלומות הללו יכולים להתגשם בשתי דרכים שונות: זו יכולה להיות התמקמות עצמאית ומנותקת תוך דחיקת היסוד האלוך, אבל זו יכולה להיות גם נטילת מושכות, המבטאת תביעה גדולה של יוסף להובלת היסוד שלו בעולם, מתוך קישור ונאמנות ליסוד האלוך.

מיטתו שלמה

יוסף התנתק מבית יעקב. ההתנתקות הזו התרחשה אמנם בעל כורחו, אך היא העלתה את השאלה אם יוסף מנתק מהבית או נאמן לו. ברגע הניתוק החריף ביותר, אומרים חז"ל, נגלתה לו דמות דיוקנו של אביו. המשמעות היא שהתברר כי יוסף נאמן, העוגן שלו הוא בית אבא, ועל זה הוא נשען. דמות הדיוקן של אביו משקפת כי בכל מה שיוסף פועל - הוא תובע, מבטא ומגלה את השייכות שלו לבית אבא.

יהודה, לעומת זאת, התנתק מבית אביו. הוא ירד מעם אחיו, והגיע למקום הנמוך ביותר. אולם לבסוף התרחש שינוי, וגם הוא שב וגילה ערכות כלפי בנימין, "כי איך אעלה אל אב" (מד לד). בזאת ביטא גם הוא

מ'נאמנות ואחריות לבית אבא. במובנים עמוקים יותר, יהודה מגלה נאמנות

לא רק ליעקב, אלא אף ליסוד האלוקי, שקודם לכן התנתק ממנו.

יש כוחות שפועלים בעולם נגד היסוד האלוקי, מנסים להתמקם במקומו, ולהם אין מקום במציאות. יש שפועלים במנותק ממנו - הם אמנם אינם ראויים להשמדה, אבל מורחקים. לעומתם יש כוחות שפועלים מתוך נאמנות למקורם, ומטרתם להופיע בעולם את היסוד האלוקי.

עלמא דפירודא

כל-תהליך הבירור מאז בריאת העולם אינו מקרי. העולם נברא עם השניות שבו, יש בו התגוששות בין כוחות רבים, מגוונים ושונים, רחבים, עשירים ועצומים. אולם מתוך שיסודו של העולם הוא במקורו האלוקי, הרי שהאחדות טבועה בו, וטמונה בקרבו השאיפה לגלות את המקור האחד. יש פירוד והתפרטות בעולם, והשאלה היא אם זה נובע ממקום של חיבור, קישור ושייכות, או ממקום של ניתוק. השאלה המרחפת מעל בית יעקב היא - האם הם יכולים לומר "שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד"? האם כל ההתפרטות שלהם ניתקה אותם מהיסוד האלוקי, או שמא מבטאת היא הופעה רחבה שלו? זה הבירור שנעשה סביב מיטתו של יעקב, ובסופו נמצאת מיטתו של יעקב שלמה.

על ריב יוסף ואחיו

"וישנאו אותו" (לז, ד)

הרקע לריב יוסף ואחיו

ספר בראשית משופע בתיאורי ריבות וסכסוכים בין אחים. בארבעת המקרים הראשונים הבל וקין, שם חם ויפת, יצחק וישמעאל, יעקב ועשו, המאבק הוא בין טוב לרע בעליל, כמעט יש לומר בין צדיק גמור לרשע מוחלט. בארבעת המקרים האחרונים, המאבק הוא בין אנשים שאף לא אחד מהם רשע. גם רחל וגם לאה, וכן יוסף ואחיו, אפרים ומנשה ופרץ וזרח - כולם עובדי ה' והולכים בדרכו, ומתוך הצדיקים הרבים אחד זכה ונבחר, וחברו לא נבחר. ואף על פי כן מיטתו של יעקב שלמה, וכל בניו לימודי ה' והולכים בדרכו.

במאמר זה נתאר את מערכת היחסים בין יוסף ואחיו לפני מכירתו לישמעאלים. ננסה לבדוק את הרקע לשנאה התהומית בין יוסף לשאר אחיו, כיצד קרה שבסמל האחדות והאהבה, במנין י"ג השבטים כפי שנתבאר לעיל (עמ' 152), מספר הרומז ל"אחד" ו"אהבה" - נפרמו תפרי האהבה, ונבקע שבר אדיר בין בני רחל לבני לאה. אכן זאת יש לזכור: אי אפשר ללמוד את פרשת הריב הזה בין הבנים, בלא להביא בחשבון את המתח ששרר בין האימהות. בני יעקב לא פועלים בחלל הריק, והם ממשיכים גם במודע, וגם במהלכים תת מודעים, את הקנאה ששרתה בין רחל ולאה.

בני לאה נושאים על לוח לבם את חרפת אמם שהזנחה ע"י יעקב לטובת רחל האהובה. כך הבינו חז"ל את שורש חטאו של ראובן, שרואה את יעקב עובר, אחר מתת רחל, לאהל שפחתה ומדלג על אהל לאה. וכך צריך להבין את

pe (3)

(4) ע"י א' פ' ס' ל' ר' כ' י' ק' ל'

(3)

שנאתם-קנאתם של האחים ביוסף. לא בתנת הפסים הרגיזה אותם, אלא מה שהיא ייצגה; ויותר משעיטרה הכתונת את יוסף היא הזכירה את רחל. כי "אלה תולדות יעקב - יוסף (לו, ב) - ומדרש אגדה דורש: תלה הכתוב תולדות יעקב ביוסף מפני כמה דברים. אחת שכל עצמו של יעקב לא עבד אצל לבן אלא ברחל" (רש"י). כתונת הפסים שניתנה ליוסף חוזרת ומזכירה לאחים את חרפת אמם: "ויבא לבן באהל יעקב ובאהל לאה" (לא, לג) - "אהל יעקב הוא אהל רחל שהיה יעקב תדיר אצלה, וכן הוא אומר 'בני רחל אשת יעקב' (מו, יט) ובכולן לא נאמר אשת יעקב" (רש"י) אל נשכח שבשמות שלושת הבנים הראשונים משוקעת הקנאה המעידה עד כמה נפגעה לאה מיחס יעקב אליה: "כי ראה ה' בעיני...כי שמע ה' כי שנואה אנכי...עתה הפעם ילוח אישי אלי" (כט, לב-לד).

1

6

5
פ

11 חול' הפנו אצבע מאשימה כלפי יעקב, וטענו שבנתינת כתונת הפסים, עם כל מטען המשמעויות שהיא נושאת ומייצגת, גרם לשנאה לקנאה ולמכירת יוסף, שגררה את גלות מצרים: "אמר רב חמא בר גוריא אמר רב, לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים, שהרי בשביל משקל שני סלעים מילת [תורה תמימה: צמר נקי וצח] לכתנת פסים שעשה יעקב ליוסף יותר משאר בניו, נתקנאו בו אחיו ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים" (שבת י, ע"ב).⁴ כל כך למדנא לקח מטעותו של יעקב, שהמסר הזה עבר משדה המחשבה והמוסר לשדה ההלכה הנצחית: "צו חכמים, שלא ישנה אדם בנו, בין הבנים בחייו אפילו בדבר מועט, שלא יבוא לידי תחרות וקנאה כמו אחי יוסף עם יוסף" (רמב"ם, הלכות נחלות ו, יג).

16

חלקו של יוסף בריב עם אחיו

מחלקו של יעקב נעבור לחלקו של יוסף. פשיטא, שתרומת יוסף לריב שבינו ובין אחיו היתה בדיבור יתר. בניגוד לאחיו בנימין השתקן המופלג, שבקושי מוציא מילה מפיו, טומן יוסף מוקשים בשדה יחסיו עם אחיו, בפטפטת שלא במקומה. העניין מתחיל בסיפור לשון הרע על האחים, "ויבא יוסף את דיבתם רעה אל אביהם' כל רעה שהיה רואה בהם באחיו בני לאה היה מגיד לאביו: שאוכלין אבר מן החי, ומזולזלין בבני השפחות לקרותן עבדין, וחשודים על העריות" (לו, ג ורש"י שם). ואע"פ שמארי דחסידות הקלו עם יוסף ופירשו שלא התכוון להוציא עליהם שם רע,⁵ המדרש ממשיך ומגלה שיוסף אכן חטא ונענש במידה כנגד מידה: "ובשלשתן לקה. על אבר מן החי - וישחטו שעיר עזים במכירתו ולא אכלוהו חי, ועל דיבה שסיפר עליהן שקורין לאחיהם עבדים - לעבד נמכר יוסף, ועל העריות שסיפר עליהם - ותשא אשת אדוניו" (רש"י שם).

21

26

31

ועדיין הוסיפו דברי יוסף להעמיק את השנאה בין האחים. לבד מהאמור אחרי נתינת כתונת הפסים "וישנאו אותו" (לו, ד), הנה אחרי החלום הראשון נאמר "ויגד לאחיו ויוסיפו עוד שנא אותו" (ה), ובהמשך "ויוסיפו עוד שנא אותו על חלומותיו ועל דבריו" (ח). מה פשר תוספת השנאה "על דבריו"? המשך חכמה פירש: "עפ"י מה דאיתא בספרי פרשת קרח סימן קיז ד'הנה' - הוא בשמחה,⁷ וכאן אמר 'זהנה אנחנו' 'זהנה קמה' 'והנה' תסובנה ולשמחה מה זו עושה? שעל כל פרט, שמח בשמחה במנה גדושה, וזה שאמר הכתוב ועל דבריו שדבר שלש פעמים בלשון 'והנה'. והכלי יקר פירש, שהם כעסו על דבריו, משום "כי כל החלומות הולכים אחרי הפה ר"ל ממה שהאדם מדבר קודם שישן מזה המין בא לו החלום...כי ההבלים שהכסיל משמיע בהם קולו, הם גורמים לו רוב חלומותיו של הבל". אגב אורחא מסביר הכלי יקר שאדם אינו מזמין את חלומותיו אבל הוא משפיע על חלומותיו בדברים שהוא מדבר במשך היום. על החלומות אין לכעוס על יוסף, אבל על מה שגורם לחלומות, דיבורים שנעשים

36

41

4

בבחירה חופשית, על זה באים האחים בחשבון ובשנאה עם אחיהם.⁸

נמצא שהכלי יקר חולק על המשך חכמה לדעתו "על דבריו" מוסב על העבר, על מה שהיה לפני החלום ולדברי המשך חכמה מדובר על מה שקרה אחרי החלום. וזה תורף פירושו: אין אפשרות להאשים את יוסף על חלום שחלם, אבל מדוע הוא צריך "לנפנף" בחלום כזה שלוש פעמים בשמחה לעיני כל חי? מדוע הוא מספר את חלומותיו ברבים? חלמת - שתוק! האחים שנאו אותו "על חלומותיו ועל דבריו!"

(6)
ש

חלק האחים בריב עם יוסף

כמובן שגם האחים תורמים את חלקם למתח המצטבר בבית יעקב. מפורש יוצא מפני הכתוב שלוש פעמים ביטויי שנאה של האחים כלפי יוסף: "וישנאו אותו" (ד) "ויוסיפו עוד שנא אותו" (ה), "ויוסיפו עוד שנא אותו" (ח); ונוספה על השנאה גם קנאה, "ויקנאו בו אחיו". שילוב קטלני זה גורר אחריו יחס של נטייה לרצח, ובלשון הכתוב: "ולא יכלו דברו לשלום" (ד). אמנם רש"י פירש את שתיקתם לשבח, "מתוך גנותם למדנו שבחם, שלא דברו אחת בפה ואחת בלב", אבל שבח זה הרבה קלון מעורב בו, קלון שהביא בסופו של דבר לתוצאות ההרסניות של הריב.

11

16

השתיקה וההתעלמות פגיעתן רעה. על הפסוק "הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא" (ויקרא יט, יז) כתב רמב"ן: "אל תשנא את אחיך בלבבך, אבל תוכיחנו מדוע ככה עשית לי...כי בהוכיחך אותו יתנצל לך [=יתן הסבר למקרה ותבין שהוא לא עשה לך שום עוול] או ישוב ויתוודה על חטאו ותכפר לו". וכן כתב ר' יונתן אייבשיץ כאן: "ולא יכלו דברו שלום - אבל אילו דברו ביניהם אולי היו באים לידי שלום, זו עיקר הצרה בכל מחלוקת שאין מגיעים לכלל הדברות שאין האחד רוצה להאזין לזולתו ולהבינו¹⁰. מכאן ואילך הדרך ל"לכו ונהרגו...ונראה מה יהיו חלומותיו" (לו, כ) קצרה היא.

14

אחרי שהתורה מפרטת את חלקו של כל אחד ממרכיבי הדרמה ביצירת הרקע למכירת יוסף כפני שפורט לעיל, מספרת התורה על השליחות שהטיל יעקב על יוסף לדרוש את שלומם של האחים. ראשית, התורה מציינת שהאחים הלכו "לרעות את צאן אביהם בשכם" (לו, יב). הנקודות שהצמידו בעלי המסורה למילה "את" מביא את חז"ל לדרוש, "נקוד על את, שלא הלכו אלא לרעות את עצמן" (רש"י)¹¹. גם המקום שאליו הלכו, מרמז על התפתחות לא טובה במשבר המשפחתי, "ויבא שכמה" - מקום מוכן לפורענות, שם קלקלו השבטים, שם ענו

26

31

את דינה, שם נחלקה מלכות בית דוד" (רש"י, לו, יד)¹². מובן שאין צורך לומר שהמסע הרצחני של הרעייה העצמית לעיר בעלת פוטנציאל הרסני כל כך, נעשה במודע על ידי האחים. סביר יותר לומר, שהם יצאו למשימת רעייה פשוטה של צאן אביהם¹³, ובלי משים נטלו חלק בשליחות של "עמק חברון", של עצה עמוקה של הצדיק מחברון.

36

"לך נא ראה את שלום אחיך"

והנה יעקב שולח את יוסף לראות את שלום אחיו, "הלא אחיך רועים בשכם, לכה ואשלחך אליהם". זו כנראה הקדמה - התייעצות, שלפני השליחות יעקב רומז ליוסף את "התרתי לרעותא", האחים רועים את עצמן, והיכן? בשכם דוקא. יעקב מחכה לתגובת יוסף, וזו באה במילה קצרה וברורה: "הנני!" "לשון ענוה וריונות נזדרזו למצוות אביו ואע"פ שהיה נודע באחיו ששונאין אותו" (רש"י).

41

(5)

אכן מצד יוסף יש כאן כמעט "עקדה". הלשון המשותפת "הנני" ודאי אינה מקרית: "כבר ביארנו בפרשת העקדה שזה הלשון מורה על דבר גדול" (נצי"ב). אף אם יוסף לא ידע, כיצד יתגלגלו הדברים בדיוק, הוא ידע שהמקום מסוכן והאנשים מסוכנים - ובכל זאת נזדרז לקיים את מצוות אביו.

בפסוק הבא יעקב מפרט את כל מטרת השליחות, "לך נא ראה את שלום אחיך ואת שלום הצאן והשבני דבר". מן הסתם ישנה כאן בקשה למשהו יותר נכבד מאשר אינפורמציה על מצב האחים; למטרה זו יסכון גם עבד¹⁴. יעקב מבקש מיוסף, שיראה את שלום אחיו ואת שלמותם, "שיתדל לראות את שלמותם ולא את פגמותם, את מעלותיהם ולא את חסרונותיהם"¹⁵. שליחות כזו, הנעשית במסירות נפש תוך ביטול האנוכיות, מהווה בסיס איתן לראיית שלמותם של האחים, ואולי לשלום בין הפלגים הניצים של משפחת יעקב.

וכאן בא במקרא הביטוי המפורסם "וישלחו מעמק חברון", "מעצה עמוקה של אותו צדיק שקבור בחברון, דכתיב 'ידוע תדע כי גר יהיה זרעך'" (סוטה יא ע"א). דברי חז"ל אלו מפנים את הלומד ליסוד הידוע באמונת ישראל, שאדם משמש בבחירתו החופשית שליח ההשגחה העליונה, ובלא יודעים הוא מוביל מהלכים שנקבעו מראש ע"י כוחות עליונים¹⁶. רש"י מקדים להבאת דברי חז"ל אלו קושיה, המסבירה מדוע הוכרחו חז"ל להוציא את הפסוק מפרוטו: "מעמק חברון - והלא חברון בהר? שנאמר ויעלו בנגב ויבא עד חברון". מעבר להערה הכללית שרש"י יודע שחברון שוכנת בהר רק מהמקרא בלבד, ולא ממראה עיניים, כי הוא לא ראה את חברון מעולם¹⁷. ייתכן שיש לתת כאן פירוש פשטני ממש לפסוק. כל הניצב על אדמות ישי, שהיא חברון המקראית, רואה את מערת המכפלה בעמק. סביר להניח שיעקב ליווה את יוסף בדרכו [המסוכנת?] כברת דרך, ומה יותר מתאים מאשר להיפרד במערת המכפלה שהיתה כבר אז מקום מקודש, קבר אדם וחיה אברהם ושרה? כן, וישלחו מעמק חברון כפרוטו, כמובן, ליד ולצד הפשט יש כאן גם מסע אדיר שהתחיל בעצה עמוקה של אותו צדיק, וממשיך את דרכו אל תוך העתיד הפתלתל של עם הנצח.

וישמע ראובן ויילנה מידם, במדרש אמר לו הקב"ה אתה פתחת בהלל נפשות תחלה
חיך אין מפרישים ערי תקלט אלא בתחומך תחלה דכתיב את צר ריל לצר
הנה כבר חקר הח"ם בשער הבטחון כי מי שמגיל עלמו חסך אויב וכס מפניו או ילא
בחרב לקראתו או חושב תחשבות להגיל נפשו מידו אין זה חסרון בטחון כי אין סומכין
על הגם ומביא ראיה משמואל שאמר איך אלק וכו', ושמע שאול וכל ראיה יותר מן
המורה שצויה להפריש ערי תקלט לנוס שמה רוצה אשר ירצה רעהו בבלי דעת הגם
שאין תחוייב מיתה מ"מ ינוס שמה מפני גוחל הדם ולא יסמוך על הגם וכן עשה
ראובן שהגיל את יוסף והוא דן אותו לזכאי מ"מ עשה התפעלות להגיל אותו כי הבין
עד כמה שיעור מדת הבטחון שלא לסמוך על הגם וצריך האדם לעשות כל האפשר
בדרך הטבע וכל להעמיס בקרא ה' לי לא אירא ה' לי בעוזרי ואני אראה בשוכאי
ולא כתיב מה יראה בשוכאי, והכוונה כי אמר להמעיה כי בטוח הוא ביטוח ה' ומה
שחסר הטבע ישלים הגם אבל אין לו לבטוח בה' והוא יסיר עיניו משוכאיו רק הוא
צריך ליתן עינו ולבו על שוכאיו לשמור נפשו מידיהם וסמך לבו בטוח בה' שיעזור לו
והייתו ה' לי בעוזרי כלכתיבו כי עזר היינו רק סיוע לאדם ואני אראה בשוכאי שאני
צריך לראות בשכלי להגיל עלמי וזה כוונת המדרש אתה פתחת בהלל נפשות תחלה והבנת
זה שאין סומכים על הגם חיך שאין מפרישים ע"ת רק בתחומך תחלה וכו'ע"ל:

6
 (7)
 פ

16

21

26

1
 (8)
 כ
 27
 28

6

ויתנכלו אותו להמיתו

1 לאחר מכירת יוסף אל מצרים, לפוטיפר סריס פרעה שר הטבחים, כתוב בתורה: "ויהי בעת ההיא וירד יהודה מאת אחיו" ומבאר המדרש [ב"ר, פה'] את ירדתו של יהודה ליקח אשה ואת סמיכות ענין זה למכירתו של יוסף, בדרך זו: "כי אני ידעתי את המחשבות אשר אנכי חושב עליכם... לתת לכם אחרית ותקוה". [ירמיה, כט'] - שבטים היו עסוקין במכירתו של יוסף, ויוסף היה עסוק בשקו ובתעניתו, ראובן היה עסוק בשקו ובתעניתו, יעקב היה עסוק בשקו ובתעניתו, ויהודה היה עסוק ליקח לו אשה, והקב"ה היה עוסק - בורא אורו של מלך המשיח".

9

מחנה
א"ק
לפי יוסף
כ"ק

מה רוצה מדרש זה ללמדנו? בספר רמתיים צופים [באליהו רבה, פרק ה'] מבאר בשם הרבי שמחה בונם מפשיסחא את המדרש: "כל אחד (מהמנויים במדרש) היה עסוק בתשובה, מפני שעל ידו נטרד יוסף מאביהם" וכונתו שכל אחד מהם הטיל על עצמו את כובד האשמה של הרחקת יוסף, האחים היו שותפים במכירה, ראובן שהציע להשליכו לבור התחרט על הצעתו זו שלא דרש לפטור אותו לגמרי, יוסף גם הוא האשים את עצמו במכירה באשר התגרה באחיו, יעקב אף הוא תלה האשמה בעצמו מפני ששלח את יוסף לשכם, "ויהודה בהיותו מלך עליהם, בודאי היו דבריו נשמעים והיה ביכולתו לפטור יוסף ולהשיבו לאביו". כולם נקטו בדרך התשובה המקובלת של שק ותענית, בתקוה שהסגופים יכפרו על חטאתם. ברם יהודה, בהטילו את כל מלוא כובד האשמה על עצמו, הכיר בזה שלא תועיל כל תשובה אצלו לכפר

על חטא זה. על כן חשב שאולי יקום ויעלה אותו אחד מזרעו, ולכן היה עסוק ליקח אשה ומה שאינו יכול לפעול בעצמו יעשה כבר הבן שיוולד לו. ומחשבה זו יקרה בעיני ה' יותר מדרך התשובה של שאר האחים, ועל כן היה בורא, דוקא מיהודה, את אורו של משיח.

המביא לבית הדפוס, העיר בשולי הספר רמתיים צופים, כי רב אחד אמר פירוש זה לפני רבי מנחם מנדל מקוצק, בשם רבני הקדוש מפשיסחא, כמו שהבאנו כאן. וכשמעו דברים אלו אמרו: חס לפה קדוש מורי ז"ל לומר כך, ואז אמר הוא ז"ל כוונת רבו: "כאשר ראה יהודה מה שנעשה, וכי נגרם הכל עפ"י עצתו, נמס לבבו בקרבו והלך במרירות גדולה מאוד, עד כי נתבטל ממש ממציאנותו. שכל כך דן בדעתו והחליט במחשבתו שבודאי האביד את כל מה שסיגל מיום הולדתו עד היום, וכמעט כלתה נפשו מגודל המרירות, עד כי נתיישב בדעתו ואימץ את רוחו וגמר בלבו להתחיל לקיים התורה מחדש, ולהכין לבבו מעתה לעבוד את ה' אלוקיו כתינוק שנוולד (מפני שכבר איבד את כל הראשונות), והתחיל לחדש עבודתו מהמצוה הראשונה שבתורה (פריה ורביה). חזאת המחשבה (שאפילו אם חש האדם שאיבד את כל סגולותיו אל לו להתיאש אלא יתחיל הכל מחדש) היתה כל כך יקרה לפני היודע מחשבות ובוהן לבות, עד שממנה היה בורא אורו של משיח".

(יד) כי אם זכרתי אתך, בקש ממנו שני דברים: האחד שיזכירתי הוא עצמו, והשני שיזכירתי לפרעה, ומפני זה כתוב: ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו⁷⁸, כלומר שלא זכרו לעצמם "וישכחהו" מלהזכיר אל פרעה, וזה טעם: ולא זכר וישכחהו, זהו: והזכרתי אל פרעה⁷⁹, וחס ושלום שיתלה יוסף הצדיק בטחונו בשר המשקים רק בה' לבדו, אבל היתה כוונתו שהשם יתעלה הומין אליו שר המשקים זה כדי שיעשה לו גם על ידו, כי מן הידוע שהצלת הקב"ה את הצדיקים על ידי סבות הוא, ומה שנעשה באחוריו שם שתי שנים עוד, כמו שדרו"ל⁸⁰, זה היה על דבור שדבר עם שר המשקים מענין הצלתו

10

ל' א"ק

7

וחלה פניו לדבר, ולפי שבקש סבה בשר המשקים שזיכרנו ויוציאו כמו שאמר לו: הזוכרתני, והוצאתני⁸¹, ואין ראוי לצדיקים כיוצא בו לבקש סבה, לכך נענש בזה, כי היה לו לבטוח בהקב"ה לבדו שהוא בעל הסבות כולם, שהוא יומין אליו הסבה מבלתי שיבקש הוא אותה, ולצדיק כמוהו נחשב לעונ, שהרי הקב"ה מדקדק עם הצדיקים אפילו כחוט השערה⁸², וכן דרך הצדיקים השלמים בבטחון שלא יבקשו סבה כלל, וכן מצינו באליהו שעמד במדבר חסר המזון ובטח בהקב"ה והקב"ה הזמין לו שם עורבים וכלכלו אותו כמו שכתוב: והעורבים מביאים לו לחם ובשר בבקר ולהם ובשר בערב⁸³, והנה העורבים היו סבה לפרנסתו, או בדרך הנס, או משולחנו של יהושפט*, והקב"ה הזמין לו אותה הסבה והוא לא בקש אותה, והעולה לנו מזה כי יוסף הצדיק לא תלה בטחונו בבשר ודם כלל, והעונש היה על שבקש סבה.

1
(16)
ע

מצווה חביבה

לקראת סוף הלכות חנוכה כותב הרמב"ם (פ"ד הי"ב):

מצות נר חנוכה מצווה חביבה היא עד מאד, וצריך אדם להזהר בה כדי להודיע הנס ולהוסיף בשבח האל והודיה לו על הנסים שעשה לנו. אפילו אין לו מה יאכל אלא מן הצדקה - שואל או מוכר כסותו, ולוקח שמן ונרות ומדליק.

(12)
כך כיוון חנוכה

הביטוי "מצווה חביבה" חריג מאוד אצל הרמב"ם, ומכל דיני החגים והמועדים הוא מופיע בדבריו רק כאן. למעשה, המקום הנוסף היחיד שבו משתמש הרמב"ם בלשון זו הוא בדיני הקטרת אימורי הקרבנות ואיבריהם, שם הוא כותב שיש להקריבם ביום ולא בלילה, מפני ש"חביבה מצווה בשעתה" (מעשה הקרבנות פ"ד ה"ג). אולם שם הוא מצטט את דברי חז"ל בדיון זה (פסחים סח ע"ב), בעוד בהלכות חנוכה הוא כותב ביטוי זה מדעתו.

מקור נוסף לחביבות נר חנוכה עולה מדברי התוספות. בחנוכה יש ברכה מיוחדת שנתקנה עבור מי שרואה נר חנוכה (ראו עמ' 301). התוספות (סוכה מו ע"א) שואלים מדוע דווקא בנר חנוכה יש ברכה מיוחדת על ראיית הנר, בעוד במצוות אחרות כגון סוכה או מזוזה אין ברכה על ראיית המצווה. אחת התשובות של תוספות היא "משום חביבות הנס" - שוב אנו רואים את השימוש הייחודי במילה "חביב" ביחס לחנוכה.

השקעה יוצרת חביבות

מדוע יש חביבות מיוחדת לנס חנוכה ולנרות?

המשנה במסכת אבות אומרת על שני דברים שהם צריכים להיות חביבים עלינו: "יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך" (פ"ב מ"י), ו"יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך" (פ"ד מ"ב). הרמב"ם הביא משניות אלו במשנה תורה (מלווה ולווה פ"א ה"ג, לגבי הממון; תלמוד תורה פ"ה ה"ב, לגבי כבוד התלמיד). החביבות שמזכירה המשנה עניינה הוא שייכות וקרבה: כאשר אדם קרוב לחברו הוא מקפיד על ממונו ולא מאבד אותו בקלות, וכך הוא חביב בעיניו, וכן כאשר אדם קרוב לתלמידו הוא מקפיד על כבודו ולא מזלזל בו, וממילא אותו תלמיד הופך להיות חביב בעיניו. ובמילים אחרות: כאשר אדם משקיע במשהו, הוא הופך להיות מחובר וקשור אליו, ומתוך כך הוא הופך להיות חביב בעיניו (עיינו גם מכתב מאליהו ח"א, קונטרס החסד, ד-ה). מתוך כך נוכל להבין את חביבותו של נס חנוכה. כל החגים שנקבעו לזכר נס

24
24

הצלה כלשהו של עם ישראל, נקבעו עקב איום על קיומו של העם: בפסח עם ישראל ניצל משעבוד מצרים, בסוכות זכינו להגנה מופלאה מחום המדבר בעזרת ענני הכבוד והסוכות שה' עשה עבורנו, וכמוכן בפורים הנס העיקרי היה הצלה מגזרתו של המן, "להשמיד, להרוג ולאבד".

(8)

רבי אלימלך והרבי רבי זושא זי"ע, וציאר
 בספר צאר משה שבו נחלקו צ"ש וצ"ה,
 צ"ש היו מסתכלים תמיד על גדלות ורוממות
 הצורה ית', ולכן סבירא להו ששמים נבראו
 תחילה, היינו שזאת המדרגה נבראת תחילה,
 להסתכל תמיד בשמים ושמי השמים, ולחשוב
 תמיד בגודל רוממות אלוקותו אין סוף. וצ"ה
 הי' להם מדה אחרת, כמדת הלל שהי' ענוותן,
 ולכן אמר הארץ נבראת תחילה, להסתכל תמיד
 על פחיתות ושפלות עצמו, שהאדם הוא עפר
 מן האדמה. |

ובזמן כן יש צ' ענינים אלו צהנרות חנוכה,
 כי יש צה צ' ענינים להציא האדם לידי
 שפלות עצמו, ציטול העצמיות שלו, שלא ילך
 אחר הכחמו רק להיות עניו ושפל, דוגמת כח
 התפלין שעל ידס צה האדם להיות עניו כמו
 שצ' הרמב"ם (פ"ד מהל' תפלין הכ"ה). וגם יש
 ענין צה חנוכה להצבונן בגודל הנס וגודל
 מעשה הצורה ית', ואיך שנתקדש שמו בכל
 העולם. וצוה נחלקו צית שמאי וצית הלל איך
 מתחילים העבודה, כי כו"ע מודי דבעינן שניהם, |

רק, המחלוקת הוא מהו ראשית העבודה. צ"ש
 דסבירא להו השמים נבראו תחילה, הרי עיקר
 הוא להתחיל ברוממות הקל צ"ה, ולכן מתחילים
 צחי נרות, שמורה על גודל הנס ומעשה השי"ת,
 ומשם צאים לשפלות עצמו, ולכן פוחת והולך,
 כי ע"י שמתבונן ברוממות הקל הוא צה להכרה
 איך הוא צעצמו אינו כלום, וממילא פוחת
 והולך. אבל צ"ה סבירא להו דמוסיף והולך,
 יוס ראשון מדליק א', כי ארץ נברא תחילה,
 מתחילים צהצבונות צשפלות עצמו, ומשם
 צאים לידי רוממות הקל צ"ה. |

ב' דרבי העבודה מרומזים צשני צני יוסף,
 על השם אפרים מצניו צצעת וקניס (נראשית
 מה, צ) שהוא מלשון אפר, ויש צ' צחינות
 אפר בכלל ישראל, מה שאמר אצעה אנכי
 עפר ואפר (נראשית ית, כו), ויש אפר של יצחק
 אצינו, אפרו צבור לפניו (עי' צ"ר צד, ה), וזה
 השם אפרים לשון רבים של אפר. והוא כי
 אפרים הוא הציטול של חלק הארץ שבאדם.
 ומנשה הוא אומיות נשמה, והוא ענין רוממות
 הקל, שהנשמה הוא חלק אלקי ממעל שיש
 באדם. ובספר אמרי יוסף (פר' מקץ) פירש
 שבו נחלקו יעקב ויוסף צפרשת ויחי, כי |

9

בהקשר זה חנוכה הוא חג חריג ומיוחד משום שהוא לא מציין זמן שבו עם
 ישראל יצאה על קיומו הגשמי אלא דווקא על קיומו הרוחני. על שמירת התורה
 והמצוות. אמנם עם ישראל סיכן את עצמו ונלחם, אולם המטרה הייתה שמירת
 התורה ולא הצלה מגזרת שמד וכיליון. גם לאחר הניצחון התאמצו המכבים
 למצוא פך שמן טהור כדי להדליק בו את המנורה. המאמץ והמסירות יוצאי
 הדופן בקיום המצוות הם שהולידו הזדהות עם המטרה וממילא יצרו חביבות
 כלפי הנס והחג. |

העמל בתורה

בספר לקט יושר (ח"ב, לט, ב), תלמידו של תרומת הדשן, מסופר שבעירו של
 בעל תרומת הדשן היו כמה בחורים עשירים ומפונקים, שהתעצלו ולא רצו לקום
 באמצע הלימוד כדי להביא את הספרים הדרושים להם. מה עשו? הכינו שולחן
 עגול ועליו מדפים, חיברו את השולחן לציר מסתובב, וכך היה יכול כל אחד לסובב
 את השולחן בקלות ולהגיע אל הספר המבוקש לו. |

אולם בעל תרומת הדשן לא אהב פתרון זה משום שיש בו עצלות, ו"אדרבה
 כשמבקש אחר הספר ובא לו בטורח גדול זכור באותו מעשה מה שרוצה ללמוד".
 כלומר, עמל התורה הוא שמחבר אותנו אל התורה ומאפשר לנו לזכור את הלימוד.
 כאשר אדם יגע ועמל בתורה - היא הזפכת להיות שלו, והוא מרגיש שהיא חלק
 ממנו (עיינו עבודה זרה יט ע"א). העמל יוצר קשר וגורם לחביבות מיוחדת. |

כיום, כאשר אנו מחוברים דרך המחשב והאינטרנט למאגרי מידע עצומים
 ויכולים לדלות מהם כמעט כל שנבקש מכל מקום שהוא וכמעט ללא מאמץ -
 עלינו לזכור ולשנן את היסוד הזה. בוודאי רצוי להיעזר בירתונות הטכנולוגיים, אולם
 העניין היסודי, החובה לעמול ולהתאמץ, לא השתנה גם במציאות ימינו. מי שרוצה
 שהתורה תהיה חלקו, מחוברת אליו וחביבה בעיניו - צריך להשקיע בה ולהתמסר
 אליה. ככל שאדם ישקיע יותר בתורה ויתאמץ בלימוד - כך תגבר אהבתו לתורה
 והוא ירגיש את חביבותה בעיניו. ככל שאדם ישקיע ויתאמץ בקיום המצוות, כך
 ירגיש שהמצוות מתאימות לו ומשמחות אותו. |

לחג החנוכה יש חביבות מיוחדת מכוח העמל וההשקעה, עד כדי מסירות נפש,
 על שמירת התורה והמצוות. בעקבות כך עלינו להתחזק בכל שנה בחג החנוכה
 בעמל ובהשקעה בלימוד תורה, לקבל על עצמנו להתאמץ בלימוד, בשמירת
 ההלכה ובקיום המצוות, וכך הם יהפכו לחלק בלתי נפרד מאיתנו. |

ביאור מחלוקת ב"ש ובי"ה ע"ד העבודה

איתא בגמרא (תגינה יב.) צית שמאי אומרים
 השמים נבראו תחילה וצית הלל
 אומרים הארץ נבראת תחילה, ובספר צאר
 משה להרה"ק ר' משה אליקים צריעה מקחנין
 זי"ע (פר' נראשית) פירש עפ"י מה שידוע
 שיש צ' דרכים צעבודת השי"ת, שיש שמתחילים
 לעבוד צהסתכלות למעלה על רוממות הקל
 צ"ה וצוה צאים לידי הכרה של שפלות עצמו,
 ויש מתחילים העבודה ע"י שמציטים למטה
 על שפלות עצמם וצוה מגיעים לידי השגה
 צרוממות הקל צ"ה, וידוע שמספרים צנדצר
 זה נחלקו תלמידי המגיד הגדול זי"ע הרבי |

14
 ה"ה
 וי"ה
 י"ה

יוסף העמיד את מנשה לפני אפרים, כי סבר שהעיקר להתחיל ברוממות הקל ב"ה, ועקב הקדים אפרים לפני מנשה, עיי"ש בדבריו.

15

נמצאים למדים שעבודת ימי חנוכה הוא להשיג שפלות עצמו, ומוזה לבוא לידי השגה ברוממות הקל ב"ה, והאמת הוא כי מצוה צפורה כי לאחר שמשגיגים רוממות הקל משיג יותר שפלות עצמו, והוא כמו גלגל החזרה, כי אז זוכה להשיג יותר רוממות הקל

ב"ה, וכן הלכה. יש לנו להתבונן מה נקרא שפלות עצמו. האדם חושב כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה, האדם חושב כי יש לו חלק בהצלחתו, כל מה שהוא עושה הן צעניי עבודה הן צעניי גשמיות הוא חושב שחמתו סייע בידו להגיע לידי זה. וזה באמת שיבת היונים, כי הם אמרו לבני ישראל כתבו לכם על קרן השור שאין לכם חלק בצלקי ישראל, שור מרמו על כח האדם להרוח, כדכתיב (משלי יד, ד) רב הצואות בכח שור, ועי' רמב"ן (דברים מט, כג) ששור מרמו על רבו ההלכה, עיי"ש. והיונים ראו שבני ישראל יאמרו שהצלחתם בגשמיות ח"ו אין להקב"ה חלק. בני היקר נחמ"י נ"ו כתב לי דאיתא במדרש שהיונים אמרו לבני ישראל לחרוש בצמחה זו לאחר שיכתבו על הקרן שאין להם חלק וכו', ואמר לפרש עפ"י דברי התוס' (שנה לא. ד"ה אמונת) צמח הירושלמי שלכן נקרא סדר זרעים אמונת משום שמאמין בחי עולמים חזרע, פי' שכל אדם חזרע מפני שידוע שכן הוא טבע העולם שמינה זרע בארץ ואומת, אבל יהודי אינו חזרע מפני הטבע, רח מאמין

בהקב"ה חזרע, היינו שידוע שהכל ביד ה', וכל השתדלותו צעניי הנראים כאילו הטבע כן אינו אלא מרוב אמונתו בהקב"ה, ואינו חזרע אלא משום השתדלות שעליו לעשות. וזה הפי' שאמרו היונים לבני ישראל ש'חרשו בזה השור בלי אמונה, כי אין לעניינים אלו שייכות רח"ל עם חלקי ישראל.

ימים אלו של חנוכה צריכים לעבוד על זה לקנות מדת שפלות עצמו בשלימות, הרי אף אחד לא היה נכשל צעניי משא ומתן אילו הייתה אמונתו ברורה שא"ל לעשות כלום בעצמו, ואין שכלו מועיל לו מאומה להצליח, כי אילו הי' מבין את זה אף שיין לו לומר שירויח ע"י פעולות שהם נגד התורה, האין שיין לומר שא"ל להרוח בזמנינו מבלי שיהי' לו כלים שהם נגד רוח התורה, אם מאמין האדם בשפלות עצמו באמת אז כל הנהגתו הנה רק עפ"י תורה. רק העולם מביא את האדם לידי שכחה, ובימים אלו של חנוכה באים לידי זכירה, הם מזכירים האדם שפלות עצמו, להאמין באמת כי הכל ביד ה'.

16